

MASHQLAR – BO'LAJAK ONA TILI O'QITUVCHILARIDA ADABIY TALAFFUZNI RIVOJLANTIRUVCHI ASOSIY VOSITA SIFATIDA

*Do'stmurodov G'iyos Husan o'g'li,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
Orcid: 0009-0005-3049-240X*

Annotasiya: maqolada bo'lajak ona tili fani o'qituvchilarida adabiy talaffuz ko'nikmalarini hosil qiluvchi o'quv topshiriqlari va ularning ta'lim jarayonida tutgan o'rni, ko'nikma va malaka hosil qilishdagi ahamiyati, shuningdek, talaffuz ko'nikmasini intensiv rivojlantirish uchun an'anaviy mashq namunalardan ko'ra animasion, audio va video matnlardan foydalanish afzalliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: adabiy til, adabiy talaffuz, mashq, mashq turlari, zamonaviy mashqlar, animasion, audio va video materiallar, innovatsion ta'lim, kreativlik

УПРАЖНЕНИЯ-КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА

*Дустмуродов Гияс Гусан оглы,
преподаватель Ташкентского
государственного университета
узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои*

Аннотация: В статье рассматриваются образовательные задания, формирующие навыки литературного произношения у будущих учителей родного языка, и их роль в образовательном процессе, значение для формирования умений и навыков, а также преимущества использования анимированных, аудио-и видеотекстов перед традиционными примерами упражнений для интенсивного развития навыка произношения.

Ключевые слова: литературный язык, литературное произношение, упражнения, виды упражнений, современные упражнения, анимация, аудио и видео материалы, инновационное обучение, креативность

EXERCISES-AS THE MAIN TOOL FOR DEVELOPING LITERARY PRONUNCIATION IN FUTURE NATIVE LANGUAGE TEACHERS

Dostmurodov Gyyos Khusan ogli, Teacher of Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navoi

Annotation: the article reflects on the educational tasks that generate literary pronunciation skills in future native language teachers and their role in the educational process, their importance in generating skills and competencies, as well as the benefits of using animation, audio and video texts rather than traditional exercise samples for intensive development of pronunciation skills.

Keywords: literary language, literary pronunciation, exercise, exercise types, modern exercises, animation, audio and video materials, innovation education, creativity

Kirish. Ona tili mashg'ulotlarida orfoepiya ta'limining maqsadi, mazmuni takomilini ta'minlashda nutq tovushlariga oid mashqlarning o'rni benihoya katta. Chunki ular yordamida talaba uchun adabiy tilda so'zlashish, uning rang-barang imkoniyatlaridan foydalanish sharoiti paydo bo'ladi. Mazkur masala, ya'ni dasliklarda fonetik materiallar talqini masalasi ingliz, nemis, fransuz tili darsliklarida ancha mukammal, to'liq, rang-barang shakllarda berilgan va e'tiborga molik tomoni shundaki, fonetik mashqlardan foydalanish boshlang'ich guruhlardan keyingi ta'lim jarayonlarida ham davom ettiriladi.

Adabiy til va uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan talaffuz me'yorlari millatning yuzi, madaniyatlilik belgisi sifatida namoyon bo'ladi, shuningdek, shu millat vakillarining o'zaro muloqotlari tushunarli va

samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Ona tili darslarida talaffuz ustida ishlanar ekan, hamma tovushlarning to‘g‘ri talaffuzi ham maxsus mashqni talab etavermaydi. Har bir tilda ham talaffuz va imlosi muammoli bo‘lgan nutq tovushlari mavjud. Jumladan, o‘zbek tilida ham. Asosan, talabalar, barcha soha vakillari, eng achinarlisi, ayrim mutaxassis-o‘qituvchilar ham [x] – [h], [u] – [o‘], [i] – [e] va ayrim hududlarda [q], [ng] kabi tovushlarning aytilishi va yozilishida muntazam xatoga yo‘l qo‘yadilar.

O‘.Usmonova bu masalani hal qilishdagi qiyinchiliklarga shevalarni sabab qilib ko‘rsatadi. Tadqiqotchi talaffuz masalasi o‘zbek tilida o‘rganilmasdan kelinayotganligini ta’kidlaydi va bu borada o‘z ishida adabiy talaffuz me’yorlarini belgilash ishlariga birinchi bo‘lib qo‘l urgan olim F.K.Kamolov hamda professor S.I.Ibrohimovlarning qimmatli fikrlariga tayanadi.

Bugungi kunda ham ayrim unli va undoshlar talaffuzini o‘rgatishda qiyinchiliklarga duch kelinadi. Talaffuzdagi har xillikka sabab sheva ekanligi nazarda tutilsa, adabiy talaffuzni shakllantirishning samarali yo‘li bu – fonetik mashqlar ustida ishlash ekanligi ma’lum bo‘ladi. Talaffuzda ham, yozuvda ham eng ko‘p chalkashlik unilardan [u], [o‘], [i], [e] hamda undoshlardan [h], [x], ayrim hududlarda esa [q], [ng] bilan bog‘liq. Uni bartaraf qilish uchun quyidagicha mashq va topshiriqlardan foydalanish tavsiya qilinadi: Talaffuzi qiyin bo‘lgan unli imlosi

“U” harfining to‘g‘ri talaffuzini shakllantiruvchi mashq va topshiriqlar

[u] – nutq tovushlari tizimida lablashgan, yuqori tor, til orqa unlisi hisoblanadi. Asosan, so‘z boshida va so‘z o‘rtasida, ba’zi holatlarda so‘z oxirida ham keladi: uka, usta, uxlamog; mafkura, tilshunos, shovullamoq; ma’lum, qayg‘u, tuyg‘u.

MASHQ. Audioni tinglang va “u” tovushining to‘g‘ri talaffuzini mashq qiling.

1. Tovush holida – u – u – u // u – u – u // u – u – u // u – u – u // u – u – u
2. Bo‘g‘in tarkibida – nu, – ul, – mush, – us, – zu, – suz, – mu, – du, – g‘u, – bul, – hu
3. So‘z tarkibida – uzum, uzuk, usul, uchun, bulut, qayg‘u, urush, husn, xushsurat, uka, uqubat, tovush, xunuk, sovuq, qovun, muomala, tovuq, sovuq, kumush, hukumat.

4. Tezaytish tarkibida – Uchuvchi suzuvchini uchratdimi,
Suzuvchi uchuvchini uchratdimi?

U yon-bu yon yurar quyon,
Yov yovlasa, yugurar quyon.

Tovuq sovuqda sovqatadimi?
Sovuqda tovuq sovqatadimi?

5. Maqol takibida – Har kechening kunduzi,
Har kunduzning kechasi bor.
Muzdan o‘tsang, oldin o‘t,
O‘yilguncha o‘tarsan.
Suzishni bilmasang, suvga tushma.

Berilgan mashqlar orqali talabanning “u” harfining to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmasini hosil qilish mumkin. Qolaversa, tovushning aytilishi va yozilishida tafovut bo‘lgan so‘zlar tarkibida adabiy talaffuz me’yorlarida tinglashi va uni qayta-qayta aytish orqali mashq qilishi uni yanada mustahkamlashga yordam beradi. Maqol tarkibida qo‘llash orqali darsning didaktik ahamiyati oshsa, tezaytish natijasida talabada artikulyatsiya va diksiya rivojlanadi.

“O” harfining to‘g‘ri talaffuzini shakllantiruvchi mashq va topshiriqlar

[o‘] – lablanmagan, o‘rta keng, orqa qator unlisini ifodalaydi.

[o‘] unlisining tilimizda bir xil talaffuz etilmasligi ma’lum. Dastlab [o‘] unlisining ikki xil talaffuzini farqlab olish uchun misollar shakldosh so‘zlardan keltiriladi va o‘qituvchi ko‘magida birma-bir talaffuz qilinadi:

to‘r (uyning to‘ri)	to‘r (setka)
o‘r (sochni)	o‘r (o‘tni)
o‘t (harakat)	o‘t (maysa)

o'sma (harakat) o'sma (ot)

So'z tarkibida talaffuz qilib bo'lgandan so'ng quyidagi mashq va topshiriqlar orqali mustahkamlab olamiz.

MASHQ. Audioni tinglang va "o'" tovushining to'g'ri talaffuzini mashq qiling.

1. Tovush holida – o' – o' – o' // – o' – o' – o' // – o' – o' – o' // – o' – o'
2. Bo'g'in tarkibida – no', – o'l, – to'sh, – o's, – zo', – so', – mo', – do', – g'o', – qo'l
3. So'z tarkibida – o'lka, cho'l, xo'roz, jo'ra, o'simlik, qo'ra, o'zbek, ro'mol, o'rmoq, o'sma, o'quvchi, obro', qo'l, so'roq, mo'jiza, mo'tabar, qo'yin, o'rin, qo'zichoq.
4. Tezaytish tarkibida – O'tkir o'tkir o'roqda o't o'rdi.

Ko'k karam ko'pmi?

Po'k karam ko'pmi?

Bir juft cho'p ko'pmi?

Qo'sh juft cho'p ko'pmi?

5. Maqol tarkibida – Rang ko'r, hol so'r.

O'lgan o'zbekning qo'ynida noni bor.

Tejog'liq ro'zg'or – bejog'liq qo'g'irchoq.

Mashqlar tizimining tovush holida talaffuz qilishdan matn tarkibida to'g'ri talaffuz etishga qarab o'sib borishi talabada yuz berishi mumkin bo'lgan qiyinchilikni oldini oladi. Qolaversa, talaffuzi bir-biriga yaqin bo'lgan ikki tovushning, ya'ni "u" va "o'"ning parallel o'rganish orqali so'z ma'nolarini ham farqlash imkoniyati yuzaga keladi. Masalan, ur – o'r, suz – so'z va boshqalar.

TOPSHIRIQ. Audiomatni tinlang va tushirib qoldirilgan o'rinlarga harflarni qo'ying.

Olim bo'lish uchun...

Bir ...smir yigit bir olimning oldiga kelib s...radi:

– Ustoz, sizday donishmand olim bo'lishim uch...n nima qilishim kerak?

Donishmand javob bermadi. O'spirin uning ortidan bir necha kun ergashib y... rdi, savolini takrorlayverdi. Nihoyat olim unga "ortimdan yur", deganday ishora berdi, daryoga boshlab bordi. Suvga t...shishdi. Shu payt donishmand o'smirning yelkasidan qattiq tutib, suvga botirdi. Bola bechora qut...lishga ming chiranmasin, ...ddasidan chiqolmadi. Ozroq vaqt ...tgach, olim uni q...yib yubordi. O'smir ...pkasini t...ldirib-t...ldirib nafas oldi, birozdan so'ng sal-pal o'ziga keldi. Shunda ... stoz so'radi:

– Bolam, suvda dimiqib t...rgan payting eng ko'p istagan narsang nima bo'ldi?

– Havо! Faqat havoga yetishishni istadim, – dedi o'spirin hech ikkilanmay.

– Uning o'rniga boylikmi, k...ngil xushlikmi, sevgi-muhabbatnimi istamadingmi? – deb so'radi donishmand.

– Aslo y...q. Nafasim tugab b...g'ilib qoldim, faqat havo olishnigina istadim, – dedi yigit shoshapisha.

– Olim bo'lish uch...n, b...talog'im, – deb so'zida davom etdi ustoz, xuddi ana sh...nday xohish kerak. Sen boshqa maqsadlarni chetga s...rib faqat harakat qilishing kerak. Bu maqsad kecha-yu kunduz xayolingni band etishi zarur. Agar olimlikka shunday g'ayrat bilan intiladigan b...lsang, albatta, niyatingga yetasan.

"Boshlang'ich ta'lim" jurnalining 2015-yil 1-sonida chop etilgan.

O'qituvchi yordamida yoki talabaning o'zi QR kod orqali tinglagan birliklarning qanchalik ko'nikma hosil qilganligini yuqoridagi topshiriq orqali tekshirib olish va mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tushirib qoldirilgan nuqtalar o'rniga talaffuzini farqlagan holda harflar yoziladi.

"I" harfining to'g'ri talaffuzini shakllantiruvchi mashq va topshiriqlar

[i] unlisi o'zbekcha va arabcha so'zlarda juda qisqa talaffuz qilinadi. Chunonchi, bilim, iliq, din, asir, amir v.b.

Rus va tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlarda aniqroq, cho‘ziqroq talaffuz qilinadi. Masalan, kino, bino, fizika, durbin v.h.

[i] va [u] unilari ayrim holatlarda [e] va [o‘] unilari bilan almashtirilib imlo va talaffuzda turli xatoliklarni keltirib chiqarmoqda. Uni bartaraf etish uchun darslikdagi ma’lumotlar kifoya qilmaydi. Bundan tashqari [i] harfi o‘zlashma so‘zlar tarkibida (stilistika, statistika, dissimilatsiya) rus tilidagi “и” holatida, va asosan, o‘z qatlam so‘zlarda (istak, ism, iliq) rus tilidagi “ы” tarzida talaffuz etiladi. Bir harf orqali ikki tovush ifodalanishi va buning nazariy jihatdan aniq bir yechimi mavjud emasligi talabalarda bu tovushning talaffuzi bilan bog‘liq muammoning haligacha davom etishiga sabab bo‘lmoqda.

Fikrimizcha, [i] unlisining qipchoq lahjasi vakillari nutqidagi talaffuzi boshqacharoq bo‘lib, barcha o‘rinlarda qisqa [e] tarzida talaffuz qilinadi. Bu muammoni bartaraf etish uchun darslikka ilova tarzda quyidagi fonetik mashqlarni berish zarur.

MASHQ. Audioni tinglang va “i” tovushining to‘g‘ri talaffuzini mashq qiling.

1. Tovush holida – i – i – i // – i – i – i // – i – i – i // – i – i – i // – i – i – i
2. Bo‘g‘in tarkibida – mi, – di, – ish, – is, – zi, – iq, – ti, – shi, – si, – bir.
3. So‘z tarkibida – istiqloq, istak, million, iqlim, kiyindi, yuvindi, bilan, sira, kim, ixtiyor, diyor, doim, muqim, muhim, mumkin, aytdimi, isitma, shoir, supurgi
4. Tezaytish tarkibida – Boqi qoqini Soqiga sotdimi?

Soqi qoqini Boqiga sotdimi?

Tilim-tilim tilla qovunning

To‘rt tilimi tilimni yordi.

Soli hovlida xoli qoldi.

5. Maqol tarkibida – Yoshlikning yeli kuchli,

Keksalikning – aqli.

Issiq cho‘pni quritar,

Qayg‘u erni quritar.

Tilingda bo‘lsa boling,

Kulib turar iqboling.

Quyidagi tavsiya talabalar uchun talaffuzi va imlosi qiyin hisoblangan [i] tovushi ustida mashq qilishda asqatadi.

O‘zbek tilida eng qisqa talaffuz etiluvchi til oldi unlisi bo‘lib so‘z tarkibida quyidagicha talaffuz qilinadi.

Mazkur mashq va topshiriqlar bilan ishlash bir tomondan talabalarning adabiy talaffuzini shakllantirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan lug‘at boyligini oshishiga, darsning didaktik boyishiga, shu bilan matnlarni o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Буслаев Ф.И О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (переизд.: Л., 1941).
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М., 1984. - С. 301-302
3. Усмонова Ў. Талаффуз маданияти. – Т.: Фан, 1976. – 3 б.
4. Курбонова Г. Тиббиёт институтларининг рус гуруҳларида “Ўзбек тили” фанини ўзлаштириш жараёнида талабаларнинг ихтисосий нутки устида ишлаш методикаси: Пед. фан. ном. ... дис. – Тошкент, 1998. –148 б.
5. Гуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик кўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.
6. Хусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: пед. фан. док-ри дисс. автореф. –Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.
7. Ҳамроев Ф. Она тилидан ўқув топшириқлари тузиш методикаси. Монография. –Тошкент, Донишманд зиёси. 2021. 23-б.